

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 15, Dönem: 2021/Bahar, Sayı: 28

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Bozkırın Tanıkları. Eski Türkçe Yazıtlar

Aydın, Erhan (2021). *Bozkırın Tanıkları. Eski Türkçe Yazıtlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları. 224 s. ISBN: 798-625-7201-37-7

Emine Gürbüz

Arş. Gör., Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, Rize / Türkiye

✉ emine.gurbuz@erdogan.edu.tr

ORCID 0000-0003-1766-3209

Atıf

Citation

Gürbüz, Emine (2021). Bozkırın Tanıkları. Eski Türkçe Yazıtlar. *Dil Araştırmaları*, 28: 232-236.

Başvuru

Submitted

23.04.2021

Revizyon

Revised

08.05.2021

Kabul

Accepted

11.05.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2021

Türklerin bilinen en eski yazılı kaynakları olan Orhon Yazıtları, Thomsen tarafından Türk runik alfabesinin çözümlenmesi ve Radloff tarafından ilk okumanın yapılması ile birlikte araştırmacılar tarafından üzerinde en çok çalışma yapılan konulardan biri olmuştur. Önceki yıllarda hem yurt dışında hem de Türkiye’de yazıtlar üzerine pek çok yayım yapılmış ve yazıtlar ile ilgili sorunlu görülen yerlerde yeni okuma ve anlamlandırma önerilerinde bulunulmuştur. Bu doğrultuda, Kül Tegin ve Bilge Kagan Yazıtları ile ilgili en önemli çalışmalar olarak Radloff (1895, 1897),

Thomsen (1896, 1916), Orkun (1936-1941), Malov (1951, 1959), Giraud (1961), Tekin (1968), Ergin (1970), Tekin (1988), Berta (2004), Alyılmaz (2005), Şirin User (2009), Ölmez (2012), Aydın (2012), Ercilasun (2016), Tabaklar-Korkmaz (2020) kaynaklarından bahsetmek mümkündür. Tunyukuk Yazıtı için bunlara ek olarak Radloff (1899), Thomsen (1824), Sprengling (1939), Aalto P., Ramstedt G. J., G. Granö (1958), Tekin (1994) ve Rybatzki (1997), Akar (2020) çalışmalarından da söz edilebilir.

Çalışmaya konu olan bu eser ise yukarıda ismi geçen ve Moğolistan'daki eski Türk yazıtlarını konu alan eserlerden ziyade; esas olarak Moğolistan'da bulunan eski Türk Yazıtları, Yenisey (Tuva ve Hakasya) Yazıtları, Dağlık Altay Cumhuriyeti Yazıtları, Kırgızistan Yazıtları ve Çin Halk Cumhuriyeti Yazıtları olmak üzere Türklere ait olan yazılı belgeleri bir arada toplayan ve bu yazıtlarla ilgili toplu bilgi verme amacını taşıyan bir eserdir. Bu doğrultuda çalışmanın hazırlanmasındaki esas amaç yazar tarafından "Türklerin en eski yazılı metinleri olarak nitelendirebileceğimiz Türk runik harfli metinler hakkında bilgi vermek, okuyucunun doğru bilgilerle donanmasına yardımcı olmak" şeklinde açıklanmıştır (s. 12). Muhteva açısından Aydın'ın çalışmasına benzer bir çalışma daha geniş kapsamıyla Türkiye'de ilk olarak Hüseyin Namık Orkun tarafından hazırlanmıştır. E. Aydın'ın yayıma hazırladığı bu eser ise bu doğrultuda hazırlanmış ikinci eserdir.

Çalışma, önsöz ve giriş bölümlerinden sonra *Türklerin En Eski Çağları ve Yazılı Belgeleri*, *Türk Runik Harfli Eski Türk Yazıtları*, *Eski Türk Yazıtları Döneminin Dil Bilgisi Özellikleri*, *Eski Türk Yazıtlarının Bulunduğu Coğrafya* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Türklerin En Eski Çağları ve Yazılı Belgeleri (s. 13-23) adını taşıyan birinci bölüm, Türk dilinin ilk dönemleri ile ilgili genel bilgilerin yer aldığı bölümdür. Bu bölümde genel hatlarıyla, I. Köktürk Kağanlığından önceki dönemlerde Türklerin yazılı belgelerinin olup olmadığı tartışılmış ve karanlık dönem olarak nitelendirilen "İlk Türkçe" dönemi ile ilgili bilgi verilmiştir. Bununla birlikte dil bilimi çerçevesinde bir kelimenin daha eskiden hangi biçimlerde olduğunun tespitinin nasıl yapılabileceği konusu üzerinde durulmuştur. İlgili bölümde Altay Dilleri Teorisi, teorinin karşıtlarının bu fikirlerini neye dayandırarak ileri sürdükleri ve Moğolca ile Türkçe arasında ses denklıklarinin olup olmadığı konusu tartışılmış ve Türkolojinin temel meseleleri üzerine ayrıntıya inmeden bilgi verilmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda I. Köktürk Kağanlığından kalan *Bugut*, *Zhaosu (Mongolküree)* ve *Hüyis-Tolgoy* Yazıtları ile ilgili genel bilgiler ve bu konuda yapılmış önemli çalışmalara yer verilmiş ve I. Köktürk Devleti'nden kalan Türk Runik harfleriyle yazılmış söz konusu üç yazıtın farklı alfabe ve dille yazılmış olmasından dolayı mevcut olmadığını belirtmiştir.

Türk Runik Harfli Eski Türk Yazıtları (s. 23-47) adını taşıyan ikinci bölümde, Türk Runik alfabesinin kökeni ve üzerinde tarih bulunmasa da en geç 692 tarihinde yazılmış olduğu düşünülen Çöyr Yazıtı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Türk Runik alfabesinin ifadeleri karşılamada ne derece yeterli olduğu tartışılmış ve alfabesindeki ʎ (=o, u), ʎ (=ö, ü) işaretlerinin harf değerlerinden kaynaklanan okuma ve yorumlama farklılıklarından bahsedilmiştir. Sonrasında *Kül Tegin*, *Bilge Kagan* ve *Tunyukuk* Yazıtlarının bulunuşundan, söz konusu yazıtlar üzerine yapılan ilk çalışmalardan ve

alfabenin Thomsen tarafından ilk olarak çözümlenışinden bahsedilmiştir. Uygur, Kırgızistan ve diğer yazıtların bulunuşu ile ilgili de bilgi verildikten sonra Türkiye’de Orhon Yazıtları üzerine yapılmış çalışmalar kronolojik olarak sıralanmıştır (s. 44-46).

Eserin *Eski Türk Yazıtları Döneminin Dil Bilgisi Özellikleri* (s. 47-59) adını taşıyan üçüncü bölümünde ise ağırlıklı olarak “Eski Türkçe” dönemi içerisinde değerlendirilen Orhon Türkçesinin ses, şekil, anlam, cümle ve sözlük bilgisi ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu konu, Thomsen’in Türk Runik harflerini çözümlemesinden bu yana alfabedeki bazı seslerin tam olarak hangi sesleri karşıladığı konusu bilinemediğı için araştırmacılar tarafından çokça çalışılmış bir konudur. Bu doğrultuda Aydın, Orhon Türkçesi döneminde tartışmalı olan bu durumu, Yenisey Yazıtları ve diğer yazılar ile de karşılaştırarak açıklamıştır. Bu bölümde söz varlığı üzerinde dururken boy adlarından ve boy adları bulunan yazıtların o boyun özellikleri ile ilgili birinci elden kaynak niteliğı taşıdığından belirtmiştir.

Eserin esas kısmını *Eski Türk Yazıtlarının Bulunduğu Coğrafyalar* (s. 59-215) isimli dördüncü bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde Moğolistan’da bulunan yazıtlara ek olarak Rusya’ya bağlı olan Tuva ve Hakas Cumhuriyetlerinde bulunan Yenisey Yazıtlarından, Dağlık Altay Cumhuriyeti’nde yer alan Dağlık Altay Yazıtlarından, Kırgızistan’da bulunan Kırgızistan ve Tanrı Dağı Yazıtlarından ve Çin Halk Cumhuriyeti’nde bulunan eski Türk yazıtlarından bahsedilmiştir. Sonrasında tablo halinde Türk Runik harflerine yer verilmiştir.

Aynı bölüm içerisinde Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları alt başlığında; *Köl Tegin* (s. 67), *Bilge Kagan* (s. 78), *Tonyukuk* (s. 83), *Ongi* (s. 96), *Küli Çor* (s. 99), *Tes* (s. 104), *Taryat (Terh)* (s. 109), *Şine Usu* (s. 112), *I. Karabalgasun* (s. 116), *Suci* (s. 118), *II. Karabalgasun* (s. 121), *İh Hanuy Nuur (İhe-Hanin-Nor/Erdene Mandal)* (s. 123), *Hangiday, Hoyto-Tamır (II, V, VI, XIV, XVI)* (s. 126-131), *Olon-Nuur (Galuu)* (s. 132), *Baga Hayrhan* (s. 134) Yazıtlarından, Yenisey (Tuva ve Hakasya) Yazıtları alt başlığında; *Uyuk Tarlık (E 1)* (s. 147), *Uyuk-Turan (E 3)* (s. 148), *Barlık I (E 5)* (s. 149), *Barık II (E 6)* (s. 150), *Elegest I (E 10)* (s. 151), *Begre (E 11)* (s. 154), *Çaa-Höl II (E 14)* (s. 156), *Çaa-Höl IV (E 16)* (s. 157), *Çaa-Höl X (E 22)* (s. 159), *Altın-Köl I (E 28)* (s. 160), *Altın-Köl II (E 29)* (s. 162), *Uybat I (E 30)* (s. 164), *Tuba III (E 37)* (s. 165), *Hemçik-Çırgakı (E 41)* (s. 167), *Bay-Bulun I (E 42)* (s. 169), *Kızıl-Çıraa II (E 44)* (s. 170), *Köjeelig-Hovu (E 45)* (s. 172), *Abakan (E 48)* (s. 174), *Bay-Bulun II (E 49)* (s. 176), *Tuva D (E 51)* (s. 177), *Elegest III (E 53)* (s. 178), *Herbis-Baarı (E 59)* (s. 179), *Sargal Aksı (E 60)* (s. 181), *Suglug-Adır-Aksı (E 61)* (s. 182), *Uybat VI (E 98)* (s. 183), *Tepsey V (E 115)* (s. 185), *Yeerbek II (E 149)* (s. 186) Yazıtlarından, Dağlık Altay Cumhuriyeti alt başlığında; *Yalbak-Taş XIII (A 39)* (s. 190), *Yalbak-Taş XIX (A 42)* (s. 191), *Yalbak-Taş XXII (A 45)* (s. 192), *Yalbak-Taş (A 46)* (s. 192), *Kurgak I (A 78)* (s. 193), *Yabogan (A 84)* (s. 194); Kırgızistan Yazıtları alt başlığında *Talas I (K 1)* (s. 197), *Talas II (K 2)* (s. 198), *Talas IX (K 9)* (s. 199), *Talas XIII (K 13)* (s. 200), *Koçkor XI (K 31)* (s. 202) Yazıtlarından; Çin Halk Cumhuriyeti Yazıtları alt başlığında ise *Karı Çor Tegin (Xi’an)* (s. 204), *Cimsar (Yemiş Tutuk/Jimsar)* (s. 210), *Kumtura* (s. 212) ve *Hoten Çubuğu* (s. 213) Yazıtlarından bahsedilmiştir.

Çalışmanın sonunda ise Orhon Türkçesi ile ilgili çalışma yapacak olan araştırmacıların kullanımını için ayrıntılı bir bibliyografya bulunmaktadır (s. 215).

Eserde, her bir yazıt için yazıtın bulunduğu coğrafya, yazıt ile ilgili yapılan çalışmalar ve yazıtın tarihi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Yazıt ile ilgili gerekli bilgilerin verilmesinin ardından yazıtın Türk Runik harfleri ile yazımı, Yeni Türk Harfleri ile Yazımı ve Günümüz Türkçesine çevirisi yer almaktadır.

HOYTU-TAMIR XVI YAZITI

Türk Runik Harfli Metni

↓HDS>H>IJD>IJD
 ↓HIIJDI&: N>HIIII
 YI&h>...<>H>HIIH
 >H>HDIJ>H>H>H>H>

Yeni Türk Harfleriyle Yazımı

1. yılan yıl onunç ayka
2. in<i> öz inençü beş balıka
3. barır men <...> tegip <...>
4. kut bolzun alı barzun

Günümüz Türkçesine Aktarımı

1. Yılan yılının onuncu ayında
2. İni Öz İnençü Beşbalık'a
3. giderim. <...> ulaşım <...>
4. Kut bulsun, alıversin.

Yazıtların okunuşu, anlamlandırılışı ile ilgili örnek; s. 131-132

Aydın tarafından yayıma hazırlanmış olan çalışma, Eski Türk Yazıtları ile ilgili merakı olan okuyuculara ve bu alanda kendini yetiştirmek isteyen araştırmacılara toplu bir kaynak sunmaktadır. Türklerden kalan Runik harfli belgeler hakkında Aydın'ın görüşleri ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için “Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor” (Aydın, 2012); “Yenisey Yazıtları” (2015); “Uygur Yazıtları” (Aydın 2018); “Sibirya’da Türk İzleri Yenisey Yazıtları” (2019); “Türklerin Bilge Atası Tonyukuk” (2019) isimli eserlerine ve bu alanda yayımlanmış olduğu daha pek çok çalışmasına bakılabilir.

Hocamıza bu titiz çalışması için teşekkür ederiz.

Kaynakça

- AALTO, Pentti; RAMSTEDT, Gustav John; GRANÖ, Gabriel (1958). “Materialian zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei”. *Journal de la Société Finno-Ouigrienne*. 60/7: 3-91.
- AKAR, Ali (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ALYILMAZ, Cengiz (2005). *Orhon Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay.
- AYDIN, Erhan (2012). *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat. (İlk baskı: 2012)
- AYDIN, Erhan (2017). *Türk Runik Bibliyografyası*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- AYDIN, Erhan (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- AYDIN, Erhan (2019). *Sibirya’da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.

- AYDIN, Erhan (2019). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*. İstanbul: Kronik Kitap.
- BERTA, Árpád (2004). Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Uygur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása. Szeged: Jate. Türkçesi: (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin: Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını* (Çev. Emine Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- ERĞİN, Muharrem (1970). *Orhun Abideleri*. 47. Baskı. Ankara: Boğaziçi.
- GİRAUD, René (1961). *L'inscription de Baïñ Tsoko*. Paris.
- MALOV, Sergey Yefimoviç (1951). *Pamyatniki drevnetyurskskoy pis'mennosti teksti i issledovaniya*. Moskova-Leningrad.
- MALOV, Sergey Yefimoviç (1959). *Pamyatniki drevnetyurskskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskova: İzdatel'stvo Akdemii Nauk SSR.
- ORKUN, Hüseyin Namık (1936-1941, 1987, 1994). *Eski Türk Yazıtları I-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖLMEZ, Mehmet (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*. Ankara: BilgeSu.
- RADLOFF, Wilhelm (1894, 1895). *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei 1. ste Lieferung. Die Denkmäler von Koscho-Zaidam. Text, Transcription und Übersetzung*, St. Petersburg: 1-83; *Die Denkmäler von Koscho Zaidam. Glossar, Index und die Chinesischen Inschriften*, übersetzt von W. P. Wassilijew, St.-Petersburg: 83-174; *Die altürkischen Inschriften der Mongolei 3.te Lieferung. Verbesserungen, Zusätze und Bemerkungen zu den Denkmälern von Koscho-Zaidam, die übrigen Denkmäler Flussgebiete des Jenissei*, 175-460, St.-Petersburg 1895.
- RADLOFF, Wilhelm (1897). *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei (Neue Folge)*. St.- Petersburg.
- RADLOFF, Wilhelm (1899). *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei (Zweite Folge)*. St.- Petersburg.
- RYBATZKI, Volker (1997). *Die Toñukuk-Inschrift*. Szeged: Studia Uralo-Altaica.
- SPRENGLING, Martin (1939). "Tonyukuk's Epitaph: An Old Turkish Masterpiece". *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 56/1: 1-19; 4: 365-383.
- ŞİRİN, Hatice (2010). *Köktürk ve Ötügen Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemeleri*. Konya: Kömen.
- TABAKLAR, Özcan; KORKMAZ, Feryal (2020). *Orhun Yazıtları Tengri Teg Tengride Bolmuş Türk Bilge Kağan*. İstanbul: Kapı.
- TEKİN, Talat (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University. (Türkçede 2003. *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Talat (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg.
- THOMSEN, Vilhelm (1896). "Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées". *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*. 5: 1-224.
- THOMSEN, Vilhelm (1916). "Études Concernant L'Interprétation Des Inscriptions Turques de la Mongolie Et de la Sibérie (Moğolistan ve Sibirya'daki Türk Yazıtlarının Yorumlanmasıyla İlgili İncelemeler)". *Turcica*. 1-101.
- THOMSEN, Vilhelm (1924). Altürkische Inschriften aus der Mongolei in Übersetzung und mit Einleitung. *Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft*. 78/ ¾: 121-175.
- THOMSEN, Vilhelm (2011). *Orhon Yazıtları Araştırmaları* (Çev. Vedat Köken). Ankara: TDK Yayınları.